

Харченко Н. А. кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології Уманський державний
педагогічний університет імені Павла Тичини
<https://orcid.org/0000-0001-6571-0976>

Дробик М. П. бакалавр кафедри психології
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

ВПЛИВ ТЕМПЕРАМЕНТУ НА ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ РІЗНОЇ СТАТІ

Стаття присвячена аналізу впливу темпераменту на особливості адаптації студентів різної статі. Визначено поняття адаптації, темпераменту, екстраверсії-інтроверсії. Доведено, що темперамент людини пов'язаний з особливостями навчальної та професійної діяльності. Проаналізовано вплив основних якостей темпераменту на успішність у соціальній та навчальній діяльності, окреслено рекомендації щодо роботи зі студентами із різними типами темпераменту.

Ключові слова: адаптація; квазіадаптація; темперамент; інтроверсія; екстраверсія.

Вступ. Інтенсифікація освітнього процесу обумовлює необхідність швидкої адаптації студентів до вимог навчально-виховного процесу. Тому особлива увага приділяється особистості та індивідуальності студента, процесу його адаптації до нового освітнього середовища. У контексті завдань навчання у ЗВО адаптація розглядається в контексті здатності сприйняти вимоги і норми організації освітнього процесу, а також здатності розвиватися в новому для себе середовищі, реалізовувати свої здібності та потреби, не вступаючи з цим середовищем в суперечності. Враховуючи один із основних принципів навчання у ЗВО – принцип природовідповідності та потребу суспільства у новій генерації фахівців – сильних особистостей із високою працездатністю, особливою функцією ВНЗ є дослідження та врахування індивідуальних особливостей студентів й організація такого навчально-виховного процесу, який би сприяв гармонійному розвитку особистості.

Кожна людина є індивідуальністю з дня народження, тому що майбутній темперамент особистості закладено на вже рівні генотипу. Темперамент вважають найбільш стійкою характеристикою особистості, яка майже не змінюється впродовж життя, виявляється в усіх сферах

життєдіяльності і характеризує індивіда з боку динамічних особливостей його психічної діяльності, тобто, за показниками темпу, швидкості, ритму, інтенсивності, енергійності, емоційності. Доведено, що темперамент людини пов'язаний з особливостями її навчальної та професійної діяльності. Це є свідомим актом виявлення й твердження індивідуально-психологічних особистісних і суб'єктивних можливостей “Я”-концепції з метою визначення себе як творчої особистості й індивідуальності. Даних щодо впливу типологічних якостей людини на ефективність адаптації до професійної діяльності в літературі недостатньо, незважаючи на те, що проблема співвідношення типу темпераменту та діяльності є однією з найважливіших проблем загальної та диференціальної психології

Метою цієї статті є опис аналізу впливу темпераменту на особливості адаптації студентів різної статі.

Завданнями статті є визначення темпераменту, екстраверсії, інтроверсії та адаптації, їх специфіки у студентів різної статі, аналіз впливу рис темпераменту на адаптацію до соціального функціонування.

Теоретичне підґрунтя. Проблема темпераменту має велику історію, цікавість до неї пов'язана зі спробами зрозуміти,

яким чином люди відрізняються один від одного працездатністю, вразливістю, стомлюваністю, темпом психічної діяльності, способами зовнішнього прояву своїх стосунків, спрямованістю, переважно, всередину, на себе, чи зовні, на оточуючий світ. Темперамент (від лат. temperamentum – співвідношення) запропонований ще давньогрецьким лікарем Гіппократом (460-377 рр. до н.е.). Нині у психологічній науці під темпераментом розуміють сукупність найбільш стійких індивідуально-психологічних особливостей людини, що характеризує динамічну сторону їх психічної діяльності і поведінки. Залежно від поєднання цих властивостей процесів збудження і гальмування, розрізняють чотири основні типи вищої нервової діяльності: слабкий; сильний неврівноважений; сильний врівноважений рухливий; сильний врівноважений інертний. В.М. Русалов вважав, що в основі темпераменту лежить конституція людини (що охоплює біологічні основи психіки різного рівня), в якій значне місце належить мозковим механізмам. Він розумів властивості нервової системи як основні характеристики функціональних систем, що забезпечують інтегративну аналітичну та синтетичну діяльність мозку. Психологічною основою темпераменту є не самі по собі властивості нервової системи чи їх поєднання, а типові особливості перебігу психічних процесів і поведінки, які ці процеси породжують (активність, гальмівність, продуктивність, збудливість і здатність до переключення) [4].

З точки зору психологів, чотири темпераменти – це всього лише одна з можливих систем для оцінки психологічних особливостей (наприклад, інтроверт-екстраверт та інші). Описи темпераментів доволі сильно відрізняються в різних психологів і вочевидь включають у себе досить велику кількість факторів. Були спроби підвести науково-експериментальну базу під теорію темпераментів (І. П. Павлов, Г. Ю. Айзенк, Б. М. Теплов та ін.), однак отримані дослідниками результати лише частково сумісні між собою. Цікавим є дослідження Т. А. Блюминої, в якому вона робить

спробу зіставити теорію темпераментів зі всіма відомими на той час (понад 100) психологічними типологіями, в тому числі з точки зору методів визначення поданих типів. В цілому, класифікація за темпераментами не задовольняє сучасних вимог до факторного аналізу особистості і нині цікава радше з історичної точки зору [6].

При зіставленні різних концептуальних поглядів на поняття темпераменту можна виділити деякі загальні риси: 1) змістовні (психофізіологічні) та динамічні (діяльнісні) прояви темпераменту; 2) ступінь активності та емоційності як основні показники типу темпераменту.

Концептуальної різноманітності сучасних підходів проблеми темпераменту може бути осмислена в контексті двох альтернативних напрямів. Перший визначає темперамент як вроджений та відносно слабо схильний до змін під впливом оточуючого середовища та виховання. Представники другого напряму стверджують, що темперамент як індивідуальну характеристику людини не можна вважати вродженим, оскільки він є психічним утворенням і значною мірою піддається педагогічній корекції, вольовій регуляції [7].

Спроби обґрунтування основних чинників адаптації особистості зроблені багатьма дослідниками у зарубіжній і вітчизняній психології (З. Фройд, А. Фройд, Г. Гартман, Е. Еріксон, С. Рубінштейн, К. Абульханова-Славська). Так, на думку представників психоаналітичного напряму (З. Фройд, А. Фройд, Г. Гартман) процес адаптації детермінований конфліктами в розвитку особистості, функціонуванням захисних механізмів, які сприятливо вирішують ці конфлікти і зумовлюють (або не зумовлюють) психічну рівновагу особистості. В рамках гуманістичного напрямку (А. Маслоу, К. Роджерс, Е. Фромм) основними умовами адаптації є: індивідуальні особливості, які характеризують особистість, що самоактуалізується; високий показник конгруентності «Реального Я» і

«Ідеального Я»; ціннісні орієнтації з точки зору їх нормативності в суспільстві. Представники біхевіористського напрямку (Б. Ф. Скіннер, А. Бандура та ін.) вважають, що головним джерелом розвитку особистості є середовище, а основними умовами адаптації – зовнішні умови виховання. В рамках інтеракціоністського напрямку (Л. Філіпс та ін.) на адаптацію впливають як внутрішньопсихічні (особистісні риси – цілеспрямованість, активність, самостійність), так і середовищні фактори (умови виховання). Представники когнітивного напрямку (Ж. Піаже, Л. Фестінгер та ін.) розглядають адаптаційні властивості інтелекту і приходять до висновку про те, що розвинені інтелектуальні здібності можуть бути умовою адаптації особистості. В контексті діяльнісного підходу (С. Рубінштейн, О. Леонтьєв, К. Абульханова-Славська) основною умовою адаптації є діяльність. Діяльність розуміється як складна динамічна система взаємодії суб'єкта зі світом, в процесі якого і формуються властивості особистості [5].

Розвиток науки виявив багатоаспектність феномену адаптації, який вийшов за межі загальної біології та почав вивчатися у медицині й фізіології, де категорія адаптації увійшла у пояснювальну модель пристосованості будови та функцій організму та його елементів до умов змінюваного середовища. Таким чином, наприклад основною метою шкільної психологічної служби, як вважають багато авторів, є превентивна система дій, направлених на забезпечення індивідуального підходу до кожного суб'єкта освітньої діяльності, гармонізація середовища та гуманізація суспільних відносин в освіті [2, с. 393].

Реалізація психологічного підходу до адаптації передбачає зосередження на розгляді процесу взаємодії людини з малою групою. З точки зору соціальної психології адаптацією є процес входження особистості у малу групу, засвоєння нею усталених норм, відповідно, за соціально-психологічним підходом, біологічний,

фізіологічний, психологічний і соціальний розвиток людини взаємозумовлені і взаємопов'язані, постійно збагачуються та змінюються шляхом активної діяльності людини, при цьому першочергове значення надається процесу вибору дій самим індивідом та їх зв'язок із соціальною практикою.

Адаптація людини виявляється також у виникненні пристосувальних форм поведінки при зміні обстановки. К. Платонов визначає психічну адаптацію як пластичне пристосування внутрішніх змін до змін зовнішніх, тобто урівноваження психічного розвитку та психічного стану та змінених характеристик середовища. В структурі психічної адаптації він виділяє три компоненти, тісно пов'язані між собою: *психофізіологічна адаптація* – пластичне пристосування організму шляхом зумовленої змінами середовища перебудови фізіологічних функцій; *психологічна адаптація* – пластичне пристосування особистості до змін середовища на рівні емоційного стану, корекція цілей та очікувань; *психосоціальна адаптація* – пластичне пристосування особистості до вимог нового середовища, коригування стратегії поведінки та напрямку активності [1].

Тобто, сутність адаптації полягає у тому, щоб, ставши частиною середовища, активно впливати на нього та брати свідому участь в його зміні і перетворенні. Лише набуваючи певної свободи, можна успішно впливати на середовище свого функціонування, в свою чергу, особистісна активність не може існувати поза процесами адаптації.

Принциповою відмінністю функціонування системи психічної адаптації людини від всіх інших самоврядних систем є наявність механізмів свідомої саморегуляції, в основі яких лежить суб'єктивна індивідуально-особистісна оцінка природних і соціальних впливів на людину. Завдяки цьому здійснюється втручання свідомої інтелектуальної активності людини в саморегулюючі процеси адаптації. Адаптована психічна

діяльність є найважливішим фактором, що забезпечує людині стан здоров'я. У тому випадку, коли ці «здібності» відповідають рівню, необхідному для активної життєдіяльності, або перевищують його, можна говорити про адаптовану, «нормальну» психічну діяльність людини.

Методи дослідження. В даному емпіричному дослідженні використані наступні методики: Особистісний опитувальник Г. Айзенка (EPI) і адаптації А.Г. Шмельова; Особистісний опитувальник ТІРІ; опитувальник ОСАДА (С.І. Яковенко).

Особистісний опитувальник Г. Айзенка (EPI) і адаптації А.Г. Шмельова. Залучаючи дані з фізіології вищої нервової діяльності, Г. Айзенк висловлює гіпотезу про те, що сильний і слабкий типи, за І. Павловим, дуже близькі до екстравертованого і інтравертованого типів особистості. Природа інтроверсії і екстраверсії вбачається у уроджених властивості центральної нервової системи, які забезпечують врівноваженість процесів збудження і гальмування. Таким чином, використовуючи дані обстеження за шкалами екстраверсії, інтроверсії і нейротизму, можна вивести показники темпераменту особистості за класифікацією І. Павлова, який описав чотири класичних типу: сангвінік (по основним властивостям центральної нервової системи характеризується як сильний, врівноважений, рухливий), холерик (сильний, нерівноважений, рухливий), флегматик (сильний, урівноважений, інертний), меланхолік (слабкий, нерівноважений, інертний). Нині, розроблений ще у 1963 році тест-опитувальник EPI впевнено займає перше місце серед інших психодіагностичних методик дослідження темпераменту.

Особистісний опитувальник ТІРІ (Ten-Item Personality Inventory) призначений для вимірювання шкал Великої П'ятірки. За останні роки п'яти-факторна модель особистісних рис (так звана «Велика п'ятірка») набула статусу «золотого стандарту» в психологічному дослідженні індивідуальних відмінностей.

Опитувальники, побудовані на базі даної моделі (що включає такі фактори, як «нейротизм (neuroticism) або емоційна стабільність (emotional stability)», «екстраверсія (extraversion)», «відкритість новому досвіду (openness to experience)», «дружелюбність (agreeableness)» і «сумлінність (conscientiousness)») широко використовуються в цілях діагностики особистості як в наукових дослідженнях, так і в прикладних цілях.

Оцінку соціальної адаптованості здійснено шляхом впровадження *Опитувальника стану адаптації «ОСАДА» С. Яковенка.* Методика складається із 30 тверджень, на які досліджуваній повинен обрати один із чотирьох варіантів відповіді. Сумарний бал максимально складає 90 балів, від 0 до 18 балів за кожною із п'яти шкал: задоволеності собою, ситуацією, спілкуванням, здоров'ям і способом життя, діяльністю на роботі і вдома. Результат від 0 до 3 балів в окремих шкалах, але менше 12 балів сумарно є ознакою «квазіадаптивності» респондента і спостерігається у інфантильних осіб. Результат від 4 до 6 балів і до 30 балів сумарно характерний для осіб з успішною адаптацією; а від 7 до 9 (сумарно до 45 балів) – для осіб, адаптація яких є успішною, хоча і досягається ціною певної напруги. Результат від 10 до 12 балів за шкалами і 61-75 балів сумарно вказує на наявність субекстремальної адаптації, в якій може бути показана разова консультація психолога; а при 13-15 балах за шкалами та сумарно 76-90 балів – екстремальна адаптація – може знадобитися тривала психологічна допомога.

Отримані дані піддавалися статистичному аналізу (кореляційний r-критерій Пірсона, t-критерій Стьюдента, U-критерій Манна-Уїтні) з подальшою їхньою якісною інтерпретацією та змістовним узагальненням.

Результати і обговорення.

Насамперед ми проаналізували особливості темпераменту досліджуваних студентів (табл. 1).

Табл. 1

Результати діагностики за особистісним опитувальником Г. Айзенка (ЕРІ) в адаптації А.Г. Шмельова чоловіків і жінок

	Чоловіки (n=42)	Жінки (n=44)	Всього (n=86)
Сангвінік	14 (33,3%)	21 (47,73%)	35 (40,69%)
Холерик	17 (40,47%)	8 (18,18%)	25 (20,06%)
Меланхолік	2 (4,76%)	12 (27,28%)	14 (16,28%)
Флегматик	9 (21,43%)	3 (6,82%)	12 (13,95%)

Отже, досліджувані студенти 1-4 курсів переважно є сангвініками (40,69%) та холериками (20,06%), при цьому серед сангвініків більше жінок (47,73%), а серед холериків – чоловіків (40,47%). Подібна ситуація спостерігається й щодо меланхоліків та флегматиків, перших більше серед жінок (27,28%), а других –

серед чоловіків (21,43%). Загалом у досліджуваній вибірці представлено всі типи темпераментів.

Характеристика впливу якостей темпераментів на адаптацію здійснена за допомогою відносно нового для вітчизняної психології опитувальника ТІРІ (табл. 2).

Табл. 2

Результати діагностики за опитувальником ТІРІ чоловіків і жінок (середні значення і стандартне відхилення)

	Чоловіки (n=42)	Жінки (n=44)	Всього (n=86)
Екстраверсія	6,12±0,45	6,45±1,43	6,285±0,94
Дружелюбність	5,23±0,87	6,58±0,19*	5,905±0,53
Добросвісність	3,18±0,56	2,19±1,33	2,685±0,945
Емоційна стабільність	4,77±2,44	4,08±1,85	4,425±2,145
Відкритість новому досвіду	6,42±0,59**	5,11±0,18**	5,765±0,385

** відмінності статистично значущі при $p < 0,001$

* відмінності статистично значущі при $p < 0,05$

Отже, більшість досліджуваних характеризуються екстраверсією, що узгоджується із результатами попередньої методики, згідно з якою нашу вибірку переважно склали сангвініки та холерики, помірним рівнем відкритості новому досвіду та дружелюбності, нижче середнього – емоційної стабільності та низьким – добросвісності. Статистично значущі відмінності між чоловіками та жінками виявлено за шкалами відкритості

новому досвіду (вищій у чоловіків: 6,42±0,59 проти 5,11±0,18 у жінок) і дружелюбності (вищій у жінок: 6,58±0,19 проти 5,23±0,87 у чоловіків), за іншими шкалами методики значущих відмінностей не встановлено.

Результати кореляційного аналізу використаних методик дослідження темпераменту та адаптації представлено у табл. 3.

Таб. 3

Кореляційний зв'язок адаптації та типу темпераменту студентів

Види адаптованості	Сангвінік	Холерик	Меланхолік	Флегматик
Квазіадаптація	0,796**	0,583**	0,301	0,233
Успішна адаптація	0,608*	0,538*	0,499*	0,531*
Відносно успішна адаптація	0,503*	0,497*	0,528*	0,572*
Субекстремальна адаптація	-0,397	0,703*	0,381	0,296
Екстремальна адаптація	0	0	0	0

** результати статистично значущі при $p < 0,001$

* результати статистично значущі при $p < 0,05$

Отже, холерики характеризуються переважно успішною та квазіадаптацією, сангвініки – квазіадаптацією, успішною та відносно успішною адаптацією, меланхоліки і флегматики – переважно відносно успішною адаптацією;

субекстремальна адаптація виявлена у незначного відсотку холериків, а екстремальна – не властива досліджуваній вибірці.

За результатами емпіричного дослідження охарактеризовано вплив

різних видів темпераменту на адаптацію студентів.

Сангвінік – весела, комунікабельна людина, оптиміст, гуморист, балагур. Така людина чимось швидко захоплюється, але дуже сильно це їй набридає. Сангвінік багато обіцяє, але не завжди виконує те, що обіцяв. Проте напружена розумова чи фізична праця його швидко втомлюють. Його почуття нестійкі, не відрізняються стійкістю та тривалістю. Сангвінік – життєрадісна людина, що відрізняється великою рухливістю. Сангвінік вразливий, швидко відгукується на зовнішні подразники, відрізняється невеликою поглибленістю в особисті переживання, неухважністю, незібраністю. Сангвінік у своїх рішеннях досить поспішна людина, вона мало замислюється над рішенням, часто розпорошує свої сили. Швидко забуває неприємності й радості, образи й смуток. «Чистий» сангвінік швидко пристосовується до нових умов, швидко сходиться з людьми, товариський. Почуття легко виникають і змінюються, емоційні переживання, як правило, неглибокі. Міміка багата, рухлива, виразна. У зв'язку з цим не може успішно виконувати справи, яка потребує рівної витрати сил, тривалого і методичного напруження, посидючості, стійкості уваги, терпіння він погано адаптується до монотонної діяльності. Сангвінік добре піддається вихованню й перевихованню, якщо в нього вдається викликати інтерес до справи. Робота із сангвініком вимагає від педагога бадьорого, життєрадісного й активного настрою, тобто необхідності поводитися зі студентом відповідно до його темпераменту. Млявість, інертність педагога може розхолодити тонус сангвініка, знизити його сприйнятливості, працездатність.

Холерик – про таку людину кажуть, що вона гаряча і нестримана. Разом з тим холерик швидко заспокоюється тоді, коли йому ідуть на зустріч. Люди цього темпераменту швидкі, надмірно рухливі, невірноважені, збудливі, всі процеси у них протікають інтенсивно. Мають яскраву міміку, швидке мовлення та різкі рухи. Холерик відрізняється підвищеною збудливістю, дії переривчастий. Йому властиві різкість і стрімкість рухів, сила,

імпульсивність, яскрава виразність емоційних переживань. Внаслідок невірноваженості, захопившись справою, схильний діяти з усіх сил, виснажуватися більше, ніж слід. Маючи громадські інтереси, темперамент проявляє в ініціативності, енергійності, принциповості. При відсутності духовного життя холеричний темперамент часто проявляється в дратівливості, ефективності, нестриманості, запальності, нездатності до самоконтролю при емоційних обставинах.

Флегматик – «холоднокровна людина», спокійна, урівноважена, некваплива. В діяльності переважають впевненість, продуманість, ґрунтовність. Як правило, доводить розпочату справу до кінця. Почуття флегматиків майже не помітні, у спілкуванні з людьми вони спокійні, стримані, мають стійкий настрій. Флегматик характеризується порівняно низьким рівнем активності поведінки, нові форми якої виробляються повільно, але є стійкими. Володіє повільністю і спокоєм у діях, міміці й мови, рівністю, постійністю, глибиною почуттів і настроїв. Наполегливий і завзятий «трудолюбивик життя», він рідко виходить з себе, не схильний до афектів, розраховувавши свої сили, доводить справу до кінця, рівний у відносинах, в міру товариський, не любить даремно базікати. Економить сили, даремно їх не витрачає. Залежно від умов в одних випадках флегматик може характеризуватися «позитивними» рисами – витримкою, глибиною думок, сталістю, ґрунтовністю тощо, в інших – млявістю, байдужістю до навколишнього, лінійно і безвільністю, бідністю і слабкістю емоцій, схильністю до виконання одних лише звичних дій. Флегматики виявляють серйозність до своїх обов'язків, досягають прекрасних результатів у роботі, добре піддаються вихованню й перевихованню.

Меланхолік – це людини з високою чутливістю та малою реактивністю, їх легко образити, вони часто плачуть. Настрої змінюються повільно, відрізняються глибиною та носять астеничний характер. Міміка та жести маловиразні, голос тихий, рухи стримані. В діяльності часто мало зацікавлені (зацікавленість пов'язана у них із сильним нервовим напруженням). Уникають

спілкування із малознайомими людьми, схильні до самотності. У нього реакція часто не відповідає силі подразника, присутня глибина і стійкість почуттів при слабкому їх вираженні. Йому важко довго на чомусь зосередитися. Сильні впливи часто викликають у меланхоліка тривалу гальмівну реакцію (опускаються руки). Йому властиві стриманість і приглушеність моторики й мови, сором'язливість, боязкість, нерішучість. У нормальних умовах меланхолік – людина глибока, змістовна, може бути хорошим трудівником, успішно справлятися з життєвими задачами. При несприятливих умовах може перетворитися на замкнутого, боязкого, тривожного, вразливого, схильного до важких внутрішніх переживань таких життєвих обставин, які зовсім цього не заслуговують. Зазвичай студенти-меланхоліки прагнуть уникати надмірного спілкування і відчують себе некомфортно, коли потрапляють в нові обставини або ситуації. Це викликає у них гальмівний стан. Однак, при сприятливих умовах такі студенти відчують себе спокійно і навчаються досить непогано. Студенти-меланхоліки важко переживають напруження, іспити, вони губляться при будь-яких вирішальних ситуаціях. Їх стиль поведінки – уникнення труднощів та проблем. Викладачі мають враховувати при таких ситуаціях, тип темпераменту студентів, а також те, що вони надзвичайно вразливі. У будь-якій ситуації меланхоліку потрібна психологічна підтримка, психологічний комфорт.

Доведено, що тип темпераменту залежить від спадковості, проте окремі показники темпераменту можуть змінюватися залежно від умов навчання,

виховання та трудової діяльності людини. Обставини життя впливають на функціонування центральної нервової системи. Одні з них сприяють певному розвитку сили та рухливості психічних процесів, емоційній збудливості, а інші, навпаки, повільності, стриманості тощо. Так, спокійний урівноважений флегматик за умови багаторазового повторювання одноманітних сильних емоційних подразників виявляє емоційний вибух і поводить себе як холерик, а холерик під впливом певних факторів навколишнього середовища може виявляти невпевненість, розгубленість, нерішучість, як меланхолік.

Висновки. Адаптаційні процеси людини передбачають взаємодію різних комбінацій діяльнісних, поведінкових і інформаційно-психологічних, окремих напрямків адаптації, вся сукупність яких спрямована на реалізацію певних потреб сучасного суспільства.

Роль темпераменту в діяльності полягає в тому, що від нього залежить ступінь та характер впливу на діяльність як зовнішніх умов, так і внутрішніх - тобто індивідуально-психологічних властивостей людини. Тому одним з шляхів пристосування темпераменту до вимог діяльності є формування індивідуального стилю діяльності. Отже, темперамент (від латинського – належне співвідношення частин) - прояв типу вищої нервової діяльності у діяльності та поведінці людини. Тип вищої нервової діяльності надає своєрідності поведінці людини, накладає характерний відбиток на людину – визначає рухливість її психічних процесів, їх стійкість, але не визначає ні поведінки, ні вчинків людини, ні її переконань, ні моральних засад.

Список використаних джерел

1. Платонов К.К., Глоточкин А.Д. Структура и развитие личности: психология личности. Москва: Наука, 1986. 256 с.
2. Перепелюк Т.Д., Антонюк А.О. Вплив типів темпераменту вчителів на рівень успішності учнів. Актуальні проблеми психології: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості : збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2019. Випуск 19. Том XI С. 381-395.
3. Перепелюк Т.Д., Стельникович А. Вплив індивідуальних властивостей темпераменту педагога на ефективність навчально-виховної діяльності. Вісник Українсько-туркменського культурно-освітнього центру: міждисциплінарний науковий збірник. Умань : ВПЦ «Візаві», 2018. В. 2, Ч. 1. С. 164-168.
4. Русалов В. М., Трофимова И. Н. О представленности типов психической деятельности в различных моделях темперамента. *Психологический журнал*. 2011. № 32(3). С. 74-84.
5. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. Санкт-Петербург: Издательство «Питер», 2008. 608 с.

6. Goldsmith, H. H., Buss, A. H., Plomin, R., Rothbart, M. K., Thomas, A. Roundtable: What is temperament? Four approaches. *Child development*. 1987. P. 505-529.
7. Schweinhardt P. Where has the 'bio' in bio-psycho-social gone? Current opinion in supportive and palliative care. 2019. Vol. 13(2). P. 94-98.

References

1. Platonov K.K., Glotchkin A.D. *Struktura i razvitie lichnosti: psikhologiya lichnosti* [Structure and development of personality: personality psychology]. Moskva: Nauka, 1986. 256 s. (in Russia)
2. Perepeliuk T.D., Antoniuk A.O. Vplyv typiv temperamentu vchyteliv na riven uspishnosti uchniv. Aktualni problemy psikhologii: Psikhologhiia osobystosti. Psikhologichna dopomoha osobystosti : zbirnyk naukovykh prats Instytutu psikhologii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy Zhytomyr : Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2019. Vypusk 19. Tom XI. S. 381-395. (in Ukrainian)
3. Perepeliuk T.D., Stelnykovych A. Vplyv indyvidualnykh vlastyvostei temperamentu pedahoha na efektyvnist navchalno-vykhovnoi diialnosti. Visnyk Ukrainsko-turkmen'skoho kulturno-osvitnoho tsentru: mizhdystyplinarnyi naukovyi zbirnyk. Uman : VPT's «Vizavi», 2018. V. 2, Ch. 1. S. 164-168. (in Ukrainian)
4. Rusalov V. M., Trofimova I. N. On the representation of types of mental activity in various models of temperament [On the representation of types of mental activity in various models of temperament]. *Psychological journal*. 2011. No. 32(3). P. 74-84 (in Russia)
5. Kh'yell L., Zigler D. *Teorii lichnosti* [Personality Theories]. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo «Piter», 2008. 608 s. (in Russia)
6. Goldsmith, H. H., Buss, A. H., Plomin, R., Rothbart, M. K., Thomas, A., Chess, S., ... & McCall, R. B. (1987). Roundtable: What is temperament? Four approaches. *Child development*, 505-529.
7. Schweinhardt, P. (2019). Where has the 'bio' in bio-psycho-social gone?. *Current opinion in supportive and palliative care*, 13(2), 94-98.

Summary

Kharchenko N. A. PhD in psychological sciences, associated professor, an associated professor at the chair of psychology Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

Drobik M. P. Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

THE INFLUENCE OF TEMPERAMENT ON THE FEATURES OF ADAPTATION OF STUDENTS OF GENDER

Introduction. In the context of the tasks of learning in free economic education adaptation is considered in the context of the ability to accept the requirements and norms of the educational process, as well as the ability to develop in a new environment, realize their abilities and needs without conflict with this environment. Given one of the main principles of education in free economic education - the principle of environmental compliance - we consider temperament as an important component of adaptation processes.

Purpose. Description of the analysis of the influence of temperament on the peculiarities of adaptation of students of different sexes. The objectives of the article are to determine temperament, extraversion, introversion and adaptation, their specifics in students of different sexes, analysis of the impact of temperament traits on adaptation to social functioning.

Methods. The following methods were used in this study: Ten-Item Personality Inventory, the OSADA questionnaire (S. Yakovenko), Personality questionnaire (EPI) adaptation by A.G. Shmelyov.

Originality. That is, the essence of adaptation is that, becoming part of the environment, actively influence it and consciously participate in its change and transformation. Only by acquiring a certain freedom, you can successfully influence the environment of your functioning, in turn, personal activity can not exist outside the processes of adaptation. The fundamental difference between the functioning of the system of mental adaptation of man from all other self-governing systems is the existence of mechanisms of conscious self-regulation, which is based on subjective individual and personal assessment of natural and social influences on man.

Conclusion. Human adaptation processes involve the interaction of various combinations of activity, behavioral and information-psychological, individual areas of adaptation, the whole set of which is aimed at meeting the specific needs of modern society. The role of temperament in activity is that it depends on the degree and nature of the impact on the activities of both external and internal - that is, individual psychological characteristics of man.

Key words: adaptation; quasi-adaptation; temperament; introversion; extraversion.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.
Received/Поступила: 10.03.22.